

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
FEN EDEBİYAT DERGİSİ

JOURNAL OF ARTS AND SCIENCE

Hakemli dergidir. Yılda iki sayı yayınlanır. Published twice a year.

Dergi İmtiyaz Sahibi
Prof.Dr.H.Murat TÜTÜNCÜ
Dekan

Editörler

Prof.Dr.M.Şahin DÜNDAR
Fen Bilimleri Editörü

Prof.Dr.Mustafa DEMİR
Sosyal Bilimler Editörü

Teknik Editör-Koordinatör
Uzm.Murat TUNA

Hakemler

Prof.Dr. Cavit UYANIK
Prof.Dr. Cemal OĞUZ
Prof.Dr. Enver KONUKÇU
Prof.Dr. Fethi ÇALLIALP
Prof.Dr. H.Musa TAŞDELEN
Prof.Dr. İbrahim OKUR
Prof.Dr. Mustafa YILMAZ
Prof.Dr. M.Sait DOĞAN
Prof.Dr. Oktay ARSLAN
Prof.Dr. Salih ŞİMŞEK
Prof.Dr. Sami ŞENER
Doç.Dr. Enis ŞAHİN

Doç.Dr. Hasan KOÇ
Doç.Dr. Haluk SELVİ
Doç.Dr. Kenan OLGUN
Doç.Dr. Murat TOSUN
Doç.Dr. Mustafa ARSLAN
Doç.Dr. Mustafa İMAMOĞLU
Doç.Dr. Ümmühan OCAK
Doç.Dr. Yücel ÖZTÜRK
Yrd.Doç.Dr. İsmail HİRA
Yrd.Doç.Dr. M.Kemal ŞAN
Yrd.Doç.Dr. Osman ÖZKUL
Yrd.Doç.Dr. Turgut SUBAŞI

ISSN:1301-3769

Yıl/Year: 2008

Sayı/Number: 1

SAKARYA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ

TEMETTUAT DEFTERLERİNE GÖRE ADAPAZARI KAZASI

Resul NARİN

Özet

Tarih araştırmaları içerisinde Şehir tarihçiliğinin özel bir yeri vardır. Unutulmamalıdır ki bütün parçaların ürünüdür. Bu bağlamda 6 yüzyıl yaşamış ve oldukça geniş topraklara yayılmış olan Osmanlı Devleti'ni daha iyi anlamanın yolu devletin Őehirlerindeki ekonomik ve sosyal hayatı iyi kavramaktan geçer. Adapazarı'nın idari bağlılığı 19. yüzyıl içerisinde değişiklik göstermektedir. Bu yüzyılın ilk yarısında Sapanca ile birlikte anılan ve buraya bağlı olan Adapazarı'nın bağlı bulunduğu Kocaeli Sancağı, 1836'da Hüdavendigâr Müşirliği'ne bağlı idi ve Adapazarı maa Sapanca olarak geçmekte idi. Zaman içerisinde durum değişmiş ve 1944-1945 temettuat defterlerinde Bolu Eyaleti'ne bağlı Kocaeli Sancağı sınırları içerisinde yer almıştır. 1946 yılında idari yapılanma değişmiş ve Adapazarı'nın bağlı bulunduğu Kocaeli Sancağı, Kastamonu Eyaleti içerisinde yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Temettuat Defterleri, Adapazarı Tarihi, Gayrimüslimler, Adapazarı Ekonomisi

Abstract

Within historical researches, there is an important place of city historiography. It is not forgotten that the whole is product of the components. In this connection, the best way to understand the Ottoman Empire which lived for six centuries and expanded her lands in a vast region get through economical and social life in cities of that state. Administrative correlation of Adapazarı changed in the 19th century. In the first part of this century, Kocaeli Subdivision of Adapazarı. Which is mentioned with Sapanca end tied to it, was tied to Hüdavendigâr İnforming in 1836 and was mentioned as Adapazarı maa Sapanca. In the course of time, the situation changed and it started to be mentioned in Kocaeli subdivision of Bolu Province in the dividends of 1944-1945. in 1946, administration was changed and Kocaeli Subdivision to which Adapazarı was tied to, took place in Kastamonu Province.

Keywords: Dividend Notebooks, History of Adapazarı, Non-Muslims, Economy of Adapazarı

Giriş

Adapazarı, Osmanlı Devleti döneminde idari bakımdan daima Kocaeli Sancağı içerisinde yer almıştır. Kocaeli ise başkent İstanbul'a yakınlığı toprak ve hayvan ürünlerinin zenginliği ve çeşitliliği, görkemli orman varlığı, Rumeli, İstanbul ve Anadolu'ya geçişte önemli bir yol güzergâhında bulunması nedeniyle imparatorluğun değerli bir sancağı olarak görülmüştür.

1839 Tanzimat Fermanı'nın yayınlanmasından sonra, Osmanlı Devleti bünyesinde idari, sosyal, mali ve kültürel alanda birçok yeni yapılanmaya gidilmişti. Yeni bir vergi düzeni ülkeye getirildi. Yeni bir mali sistem için, önce ülke kaynaklarının saptanması gerekiyordu. Rumeli'de, Anadolu'da, Adalar'da ve Arap vilayetlerinde bulunan, kentlerde, kasabalarda, bucaklarda ve köylerde, ev ev dolaşarak sayımlar yapıldı. Bu verilere göre 1844 yılı vergileri toplandı. 1845 yılı için de tahmini vergi miktarları yazıldı. O günkü idari, ekonomik ve mali ihtiyaçlar için düzenlenen bu defterlere Temettuat Defteri¹ (gelir vergisi defteri) adı verildi. Osmanlı Devleti Maliye Nezareti'nin görevlendirdiği görevliler ve genellikle defterleri tutulan mahalle veya köylerin muhtarı, imamı, papazı, ileri gelenleri ile söz sahibi kişilerce defterler düzenlendi.²

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra 12 Ocak 1840 tarihli bir talimatname ile her yerde muhassıllar gözetiminde ahalinin isim, şöhret, emlak, arazi ve hayvanlarının miktarı ile esnaf ve tüccarın yıllık kazançlarının yazılacağı defterler tutulması emredilmişti.³ Buradan anlaşıldığı kadarıyla temettuat tahrirleri vergi sayımı amacıyla yapılmıştır. 1844-1845 temettuat defterleri incelendiğinde Adapazarı Kazası'nın, Bolu Eyaleti'ne bağlı Kocaeli Sancağı dâhilinde olduğu görülmektedir.⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Adapazarı ve Sapanca'ya ait 57 adet temettuat defteri bulunmaktadır. Bu defterler sayesinde 19. yüzyılın ortalarına doğru Adapazarı'nın idari, zirai, hayvansal, ekonomik ve toplumsal yapısı, meslek grupları, nüfusu, din görevlileri ve eğitimi hakkında fikir yürütmek mümkündür.

Temettuat defterleri sancaklara göre düzenlenmiş; alt idari birim olarak kaza ve nahiyeler alınmıştır. Önce mahalle ardından aile reisleri, köy ve mezralara yer verilmiştir. Temettuat defterlerinde genellikle her mahalle için bir defter düzenlenmiştir. Sayfanın üst kısmında sırayla eyalet-sancak-kaza adları kaydedildikten sonra defter bir şehre/kasabaya ait ise şehrin/kasabanın, ardından mahallenin adı yazılmıştır. Mahallesi olmayan küçük köylerde köyün adı kaydedilmiştir.⁵ Mesela:

“Bolu eyaleti dâhilinde kâin Kocaeli Sancağı Kaymakamlığında Adapazarı Kazası mahallâtından Pabuccular Mahallesinde mukim Ahali-i İslâmın emlak ve arazi ve temettuatlarının mikdarını mübeyyin defterdir.”⁶ denilmektedir.

¹ Temettuat defterleri: temettü vergisi, tüccar ve esnafın senelik kazançları üzerinden alınan vergiye verilen addır. Temettü vergisinin adı daha sonra “Kazanç Vergisi”ne çevrilmiştir. Temettuat defterlerinde kaza, köy gibi iskân merkezleri hane hane ele alınarak herkese ait şahsi mal varlığı, emlak, arazi, hayvanat, ürün vb. bilgiler kaydedilmiştir. Temettuat defterlerinin tasnifi ve kataloglanmasında o tarihlerdeki idari taksimat esas alınmıştır. Defterler, içindeki bilgiler esas alınarak alfabetik olarak eyaletlere ayrılmıştır. Her eyalet de kendi içinde alfabetik olarak kazalara ayrılmıştır. Defterler H. 1256-1261/M. 1844-1845 tarihleri arasında toplam 17.747 adettir. Bu defterler analitik envanter sistemine göre tasnif edilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2000, s. 254).

² Atilla Çetin, “Kandıra Temettuat Defterleri”, *Çağdaş Kandıra*, Mayıs 2002, Sayı: 5, s. 21.

³ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadi tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, Sayı: 395, s. 225.

⁴ BOA. ML. VRD. TMT. 2889.

⁵ İsmet Demir, “Temettü Defterlerinin Önemi ve Hazırlanış Sebepleri”, *Osmanlı*, C: VI, Ankara, 1999, s. 318.

⁶ BOA. ML. VRD. TMT. 2889.

Temettuat tahrirlerinde hane reislerinin tüm gelir getiren vergiye tabi ve gelir getirmeyen vergi alınmayan mülklerinin kayıt edildiğini görüyoruz. Gelir getiren ekilmiş tarla, bağ, bahçe, kuru, orman, mağaza, dükkân, iskele, sefine tuzla, değirmen, ahır, sağmal hayvanlar, taşımacılık yapılan yük hayvanları miktar ve yıllık kazançlarıyla kaydedilmiştir. Gelir getirmeyen boz ve hali tarla, harap bağ-bahçe, harap değirmen kısır hayvanlar da miktarlarıyla beraber kayıt edilmiştir.⁷

Temettuat defterleri bölgenin o dönemdeki sosyal, ekonomik ve demografik durumu hakkında önemli bilgiler vermektedir. Örneklerle açıklayacak olursak, “berber esnafından berber Mustafa’nın emlak ve arazisi” denilmekte ve sahip olduğu mal varlığı sırasıyla yazılmaktadır. Buna göre; şahsın sahibi olduğu ekili tarlası, ekili olmayan tarlası, arı kovanı, hayvanları sırasıyla yazılmıştır.⁸ Yine bir başka belgede; Adapazarı maa Sapanca Kazası’na bağlı Taşkısığı Karyesi’nde (köyünde) “Cebeci taifesinden İslam Oğlu Ali” denilmiş ve bu şahsın bir senelik temettuu “300 guruş” olarak yazılmıştır. Şahısla ilgili ek bir bilgi de verilmiştir. Buna göre: “Merkumun emlak ve arazisi olmayub hizmetgarlık ile meşgul olduğu” belirtilmiştir.⁹

Temettuat defterlerinden bölgenin ticari yapısını anlamak da mümkündür. Örneğin, yine Adapazarı Kazası’na bağlı Pabuççular Mahallesi’nde defterde kayıt altına alınan esnaflar şöyledir:

Hane no:

- 1- Cerrah esnafından Elhaç (hacı) Mehmed oğlu Mustafa,
- 2- Kasap esnafından Topal Ali’nin oğlu Hasan,
- 3- Erbab-ı ziraattan (çiftçi) dellak (tellak) Hacı Ahmed veledi Bekir,
- 4- Nağbekçi esnafından Nağbekçi Mustafa veledi Hasan,
- 5- Erbab-ı ziraattan Karadaşlı Ağa Hasan’ın oğlu Ali,
- 6- Erbab-ı ziraattan Karadaşlı Ağa Osman veledi Hasan,
- 7- Berber esnafından Berber Mustafa,
- 8- Cebeci taifesinden Mehmed oğlu Ahmed,
- 9- Na’l-bend (nalbant) esnafından Na’l-bend Ahmed veledi Hasan,
- 10- Erbab-ı ziraattan Macar oğlu Halil,
- 11- Erbab-ı ziraattan Odabaşı oğlu Mustafa,
- 12- Erbab-ı ziraattan Kesbci İbrahim oğlu Zelil,
- 13- Erbab-ı ziraattan Baba Osman oğlu Hüseyin,
- 14- Erbab-ı ziraattan Gedik Hüseyin oğlu Ahmed,
- 15- Cebeci taifesinden Çırac oğlu Ali veledi İsmail,
- 16- Sandukcu esnafından Osman veledi Ahmed,
- 17- Erbab-ı ziraattan Kuvveb oğlu Mehmed,
- 18- Cebeci taifesinden Mahzer Celil oğlu Ahmed ve karındaşı (kardeşi) Osman,
- 19- Erbab-ı ziraattan Celinsiz oğlu Hüseyin veledi Ali,

⁷ Tuğba Okuyan, *İzmit Temettuat Defterleri*, Basılmamış Y. Lisans Tezi, Sakarya, Eylül 2004, s. 5.

⁸ BOA. ML. VRD. TMT. 2889.

⁹ BOA. ML. VRD. TMT. 4580.

- 20- Cebeci taifesinden Berber Kara İbrahim oğlu Mehmed,
- 21- Erbab-ı ziraattan Gice Oğlu Mehmed veledi Ahmed,
- 22- Erbab-ı ziraattan Cebrail oğlu Hüseyin veledi Halil,
- 23- Cebeci taifesinden Topal Osman'ın oğlu Ebdalgiriz,
- 24- Dellak (tellak) taifesinden Dellak Mehmed veledi Halil,
- 25- Cebeci taifesinden Kamil ağanın İsmail veledi Mustafa,
- 26- Bar-girci (hamal) taifesinden Saka oğlu Mehmed,
- 27- Alil (Hasta, sakat) ve ihtiyar makdelesinden Eskici oğlu Mehmed,
- 28- Erbab-ı ziraattan baba Osman oğlu Fazıl,
- 29- Alil ve ihtiyar makdelesinden Süfyan oğlu Emin veledi Mehmed,
- 30- Bıçkıcı esnafından Çıracının Ali veledi Mustafa,
- 31- Na'l-bend esnafından Kösenin Muammer veledi Mehmed,
- 32- Hizmetgar makdelesinden Ali oğlu Mustafa,
- 33- Hamamcı esnafından Çıracı Hacı Ali'nin Mustafa,
- 34- Mücrim makdelesinden Koca Kürd oğlu İsmail,
- 35- Erbab-ı ziraattan Çalık oğlu Mehmed,
- 36- Cebeci taifesinden Kolağanın Mustafa,
- 37- Seyyid Ali oğlu Ahmed (meşguliyeti yazılmamış),
- 38- Alil ve ihtiyar makdelesinden Keçeci Osman,
- 39- Mahalle-i mezbur imamı Halil Efendi.¹⁰

Görüldüğü gibi Papuççular mahallesinde ikamet etmekte olan hane reisleri teker teker kaleme alınmış ve meşguliyetleri, hangi meslek erbabı olduğu sırasıyla yazılmıştır. Bu veriler bize mahalle ile ilgili oldukça bilgiler vermektedir.

Bu sayımda Adapazarı Kazası'na bağlı Papuççular Mahallesi'nde 39 hanenin temettuları yazılmıştı. Mahallenin esnaf dağılımı ise şöyleydi: 14 çiftçi, 7 cebeci, 3 ihtiyar ve hasta, 2 nalbant, 1 cerrah, 1 kasap, 1 nağbekçi, 1 berber, 1 sandıkçı, 1 tellak, 1 bar-girci (hamal), 1 bıçkıcı, 1 hizmetkâr, 1 hamamcı, 1 mücrim, meşguliyeti yazılmamış 1 kişi ve 1 de mahalle imamı bulunmaktaydı.

Bolu Eyaleti dâhilindeki Kocaeli Sancağı'na bağlı olan Adapazarı Kazası'na bağlı bir başka mahalle olan Yağcılar Mahallesi'ndeki esnaflar ise şöyledir:

Hane No:

- 1- Erbab-ı ziraattan Kirman oğlu Hüseyin,
- 2- Erbab-ı ziraattan Yağcıoğlu Osman veledi Mehmed,
- 3- Cebeci taifesinden Kasab oğlu Ali veledi Mustafa
- 4- Cebeci taifesinden Kadıbaşı oğlu Mustafa,
- 5- Erbab-ı ziraattan Abdülkerim oğlu Mustafa,
- 6- Erbab-ı ziraattan Bikan Ağanın oğlu Oryin,
- 7- Erbab-ı ziraattan Yağcıoğlu Hasan veledi Ali,

¹⁰ BOA. ML. VRD. TMT. 2889.

- 8- Cebeci taifesinden İtmekci oğlu Hehmed veledi Hasan,
- 9- Cebeci taifesinden Kurdoğlu Salih,
- 10- Mahalle-i mezbur imamı Hüseyin Efendi,
- 11- Erbab-ı ziraattan Küçük Hasan,
- 12- Erbab-ı ziraattan Sakızlı oğlu Hüseyin,
- 13- Erbab-ı ziraattan Etcioğlu Mehmed,
- 14- Kilimci esnafı çırağından Abdülkerim oğlu Abdullah,
- 15- Kasab esnafı çırağından Yağcıoğlu Ahmed,
- 16- Hizmetgar makdelesinden Tablukcu Zelil,
- 17- Muy-tab Ali

Yukarıda zikredildiği üzere Yağcılar Mahallesi'nde de 17 hanenin temettuları sayılmıştı. Bu sayıma göre mahallede; 8 çiftçi, 4 cebeci, 1 kasap, 1 kilimci, 1 muy-tab (kıl dokuyan, kıldan eşya yapan), 1 hizmetkâr ve bir de mahalle imamı bulunmaktaydı. Bu esnaflar içerisinde en çok geliri olan “1.750 gurus ile Yağcıoğlu Hasan veledi Ali” idi.¹¹

Kuyumcu Mahallesi'nde ise 34 hanenin temettuları sayılmıştı. Bu mahallede ise 9 derzi (terzi), 7 bar-girci, 3 bezirgân (tacir), 2 kilimci, 2 cebeci, 2 berber, 2 eskici, 2 hizmetkâr, 1 tenekeci, 1 tabaka çırağı, 1 dürüger (marangoz), 1 sığır kasabı, 1 tellak bulunmaktaydı.¹²

Adapazarı Kazası'ndaki 3 mahallede bulunan bu esnafları bir tabloda verecek olursak bu mahalleleri kıyaslamak daha kolay olacaktır.

Tablo 1. 1844–1845 Papuççular, Kuyumcu ve Yağcılar mahalleleri esnafları:

MESLEK	Papuççular Mahallesi ¹³	Kuyumcu Mahallesi	Yağcılar Mahallesi ¹⁴
Çiftçi	14		8
Cebeci	7	2	4
Nalbant	2		
Cerrah	1		
Kasap	1		1
Nağbekçi	1		
Berber	1	2	
Sandıkçı	1		
Tellak	1	1	
Bar-girci	1	7	
İhtiyar ve Hasta	3		

¹¹ BOA. ML. VRD. TMT. 2885.

¹² BOA. ML. VRD. TMT. 2866.

¹³ 2007 nüfus sayımına göre Papuççular Mahallesi'nin nüfusu 3.564, bina sayısı: 552, daire sayısı 1.309'dur. (Kaynak: Adapazarı Merkez Belediyesi Bilgi İşlem Müdürlüğü).

¹⁴ 2007 nüfus sayımına göre Yağcılar Mahallesi'nin nüfusu 12.607, bina sayısı: 2.505, daire sayısı 5.118'dir. (Kaynak: Adapazarı Merkez Belediyesi Bilgi İşlem Müdürlüğü).

Bıçkıcı	1		
Hizmetkar	1	2	1
Hamamcı	1		
Mücrim	1		
Meşguliyetsiz	1		
İmam	1		1
Kilimci		2	1
Muy-tab			1
Terzi		9	
Bezirgan		3	
Eskici		2	
Tenekeci		1	
Tabaka Çırağı		1	
Dürtüger		1	
Sığır Kasabı		1	
Toplam	39	34	17

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. 2889, 2866, 2885.

Bu esnaflar sadece Pabuçcular, Yağcılar ve Kuyumcu mahallelerinde bulunanlardır. Bu üç mahalle içerisinde en çok hane Papuççular Mahallesi'nde en az ise Yağcılar Mahallesi'nde karşımıza çıkmaktadır. Papuççular ve Yağcılar mahallelerinde en çok çiftçilik yapılmakta iken Kuyumcu Mahallesi'nde Terzilik ilk sırada yer almaktadır. Bunlardan başka birçok esnafa da Adapazarı'nın değişik mahallelerinde rastlanmaktadır.

Osmanlı tarihi içerisinde büyük önemi haiz olan temettuat defterleri incelendikçe Yağcılar Mahallesi örneğinde de görüldüğü gibi geçmişe ait birçok bilgi gün yüzüne çıkmaktadır. Bu defterlerde halen adı geçen bu mahallelerde ikamet edenlerden veya belki de bu makaleyi okuyanlardan bazılarının atalarının isimleri zikredilmiştir. Bununla birlikte bu defterler bazı yazarların Sakarya tarihini yazarken düşmüş oldukları hatayı düzeltmeye imkân sağlamaktadır. Adapazarı'nın tarihi teşekkülünden bahsederken;

“Adapazarı, adının son kısmı, yerleşmenin önceleri bir pazar yeri olarak kurulduğunu, adının ilk kısmı ise bu pazarın kuruluş yerini ifade eder. Her meslek erbabi muayyen yerlerde toplanırlardı. Zamanla Türk, Ermeni ve Rumların bir arada ticaret yaptığı bu pazarlar daimi bir hal almış ve halk buralara yerleşmeye başlamıştır. İmal edilen türlü ihtiyaç maddelerinin pazarlandığı pazarlarda semer ve saraç işleri, papuç, tığ, iğne ve çıra gibi maddelerle yiyecek içecek sergileniyordu. Bu pazar yerlerinde çeşitli satıcıların üstlendiği kesimler günümüz Adapazarı'nda da mahalle ismi olarak yaşamakta ve şehrin bir pazar yerinden şehir durumuna geçtiğini belgelemektedir. Nitekim Adapazarı'nda Tığcılar, Semerciler, Hasırcılar,

Çıracılar, Yağcılar, Papuççular adlarını taşıyan yerler önce bu sanat sahiplerinin yerleşmiş oldukları yerlerdir¹⁵” denilmekte idi.

Ancak bölgenin sosyal ve ekonomik hayatı hakkında önemli bilgiler vermekte olan temettuat defterleri incelendiğinde yukarıda zikredilen bilginin yanlışlığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki geçmişte Yağcılar Mahallesi’nde yağcılıkla meşgul olan hiçbir aile bulunmamakta olup sadece bir sülalenin adı Yağcıoğlu olarak zikredilmektedir. Benzer durumlar hiçbir pabuçunun bulunmadığı Papuççular Mahallesi ve hiçbir kuyumcunun bulunmadığı Kuyumcu Mahallesi ve bölgenin diğer mahalleleri içinde söylenebilir. **(Temettuat defterleri geç bir dönemde kaleme alındığı için bu görüşünüze tam bir dayanak noktası teşkil edemeyebilir. Çünkü yağcılar mahallesi olarak zikredilen yerde temettuat defterinin tanzim edildiği zamanda yağcılık mesleğini icra eden herhangi bir kimsenin mevcut olmasına gerek yoktur. O mahallenin adı yağcılar mahallesi olduğuna göre her ne kadar sonradan başka yere göç etseler de daha eski dönemlerde orada yağcılar mesleği icra edilmekteydi. Dolayısıyla yukarıda görüşüne karşı çıktığımız yazarın görüşü bugün birçok şehir tarihçisi tarafından kabul görmektedir. Bu sebeple de bu görüşünüz olumsuz tenkit almanıza sebep olabilir.)**

Temettuat defterlerinde sadece Müslüman ahalinin temettuları değil aynı zamanda Gayrimüslim tebaanın da temettuları verilmektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan 2866 numaralı temettuat defterinde, “Bolu Eyaleti dâhilinde kâin Kocaeli Sancağı kaimakamlığından Adapazarı kazasına vâki Kuyumcu Mahallesi’nde mukim reayanın¹⁶ emlak ve arazisi” denilerek bölgedeki gayrimüslim tebaanın temettuları hakkında bilgiler verilmektedir. Yine bu belgede esnaflara bir örnek verecek olursak: “Berber kalfasından Kıbdemi oğlu İnbersomun emlak ve arazisi temettu” denilmiş ve bu kişinin bir yıllık temettu yazılmıştır.¹⁷ Bazı belgelerde reaya kelimesi kullanılmadan doğrudan millet ismi de verilmektedir. “Bolu Eyaleti dâhilinde kâin Kocaeli Sancağı Kaymakamlığı’nda Sapanca Kazası’nda Ermenilerin emlak arazi ve temettuları” denilmekte ve Sapanca’daki Ermeni tebaanın ekonomik verileri ortaya konulmaktadır.¹⁸

Bahsi geçen tarihlerde Bolu Eyaleti¹⁹ şu kazalardan oluşmaktaydı: Adapazarı maa Sapanca, Ağaçalı, Akabad, Akçaşehir, Akkaya, Aksar, Aktaş, Amasra, Araç,

¹⁵ Hasan Balcıoğlu, *Ada Kariyesinden Sakarya Vilayetine*, İstanbul, 1953, s. 8; Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985, s. 7; Muzaffer Erendil, *Türlü Yönleri ile Sakarya İli*, İstanbul, 1982, s. 57–58.

¹⁶ Reaya terimi 19. yüzyılda genel olarak resmi anlamda Hıristiyanlar için kullanılıyordu. Buna karşılık geçmişte din farklılığı gözetmeksizin tüm çiftçiler için kullanılmıştır. Oysa pratikte, reaya özellikle Balkanlar’da Ortodoks Hıristiyanlar-Bulgarlar, Rumlar, Sırlar ve Ulahlar- anlamına geliyordu. İlk defa 1831 sayımı Bulgarlara etnik isimleriyle yer vermiştir. Sayım memurları nadiren Gayrimüslimler bir grup “reayay-ı millet-i selase” olarak adlandırıyorlardı. Bu ise eski Osmanlı geleneğinde ayrı olarak listelenenlerden daha sık olarak, üç “ulus”un Hıristiyanları olan, Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Karpat, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s. 154.

¹⁷ BOA. ML. VRD. TMT. 2866.

¹⁸ BOA. ML. VRD. TMT. 4576.

¹⁹ Adapazarı’nın idari bağlılığı 19. yüzyıl içerisinde değişiklik göstermektedir. Bu yüzyılın ilk yarısında Sapanca ile birlikte anılan ve buraya bağlı olan Adapazarı’nın bağlı bulunduğu Kocaeli Sancağı, 1836’da Hüdavendigâr Müşirliği’ne bağlı idi ve Adapazarı maa Sapanca olarak geçmekte idi. Zaman içerisinde durum değişmiş ve 1944–1945 temettuat defterlerinde Bolu Eyaleti’ne bağlı Kocaeli Sancağı

Ayandon, Akyazı maa Hendek, Akyörük, Azdavay, Bartın, Beşdivan, Beykoz, Bolu, Boyabad, Boyalı, Cide, Çağa, Çanlı, Çarşamba, Çeklene, Daday, Devrek, Devrekani, Dirgene, Dodurga, Dörtdivan, Durağan, Düzce, Eflani, Ereğli Gebze, Gerede, Gerze, Geyve, Ginolu, Gökçeabaç, Göl, Gölpazarı, Gümüşabad, Hendek, Hisarönü, Hoşalay, İbsafı, İnebolu, İsfahan, İzmit, Kandıra, Karamürsel, Karasu, Kartal, Kastamonu, Kaymas, Kıbrısık, Kızıkbil, Kicinis, Köni, Kurukavak, Küre-i Hadid, Küre-i Nuhas, Mengen, Mergüze, Mudurnu, Ova, Pavli, Pazarcık, Perşembe, Safranbolu, Sapanca ma'a Adapazarı, saray, Sarıçayır, Sırt, Sinop, Samako-Alaplı, Sorgun, Şehabeddin, Şeyhler, Şile, Yenice-i Taraklı, Taşköprü, Tefen, Tuzla, Ulak, Ulus, Ünye, Üskübi, Viranşehir, Yalakabad, Yenice, Yılanlıca, Yörük, Zari ve Zerzene'idi.²⁰

Bolu Eyaleti'ne bağlı Kocaeli Sancağı içerisinde yer alan Adapazarı Kazası'nda 9 mahalle ve 30 köy mevcuttu. Bu kazaya bağlı bir de kasaba bulunuyordu.²¹ Adapazarı Kazası'nın bağlı olduğu Sapanca Kasabası'nda 4 mahalle ve 12 köy mevcut durumdaydı.

Adapazarı dâhilindeki mahalleler: Dağcılar, Uzaklar, Burma, Kuyumcu, Yahyalar, Hocoğlu, Yağcılar, Papuccular ve Mehmetefendi mahalleleridir.²² Sapanca'ya bağlı mahalleler ise: Böcekler, Burgular, Tekeler ve Gedikoğlu mahalleleri idi.²³

Bu dönemde Adapazarı'na bağlı olan 30 köy ise: Aşağıdere, Yukarıdere, Kasımlar, Rüstemler, Beylikkışla, Anahtarcılar, Solaklar, Göktepe, Hacılar, Karaabdiler, Çimkeler, Nevruzlar, Demirciler, Bilecik, Çökükler, Karakamış, İkizce, Tavuklar, Abalı, Çalılar, İlyaslar, Kurtbeyler, Hacıramazanlar, Doğancılar, Karaman, Taşlık, Kamışlı, Dağdibi, Damlık ve Hasanbey köyleri idi.²⁴

Adapazarı'nın bağlı olduğu Sapanca Kazası'nda ise: Söğüdü, Tebe, İçeller, Yahşiler, Budaklı, Kazaylar maa Güneşler, Süleymanbey, Derebozanlar, Çaybaşı, Çaykışla, Taşkırı ve Poyrazlar köyleri olmak üzere toplam 12 köyden müteşekkildi.²⁵ 1844–1845 Temettuat Defterlerine göre Adapazarı maa Sapanca'nın köy ve mahalle durumlarını aşağıda verilmektedir:

Tablo 2: 1844–1845 Adapazarı ve Sapanca'nın Mahalle ve Köyleri:

Adapazarı mahalleleri	Adapazarı Köyler	Sapanca Mahaleleri	Sapanca Köyleri
-----------------------	------------------	--------------------	-----------------

sınırları içerisinde yer almıştır. 1946 yılında idari yapılanma değişmiş ve Adapazarı'nın bağlı bulunduğu Kocaeli Sancağı, Kastamonu Eyaleti içerisinde yer almıştır.

²⁰ Demir, *a.g.m.*, s. 319.

²¹ BOA. ML. VRD. TMT. 2872.

²² BOA. ML. VRD. TMT. 2826, 2838, 2857, 2866, 2871, 2877, 2885, 2889, 4574.

²³ BOA. ML. VRD. TMT. 2828, 2829, 2853, 2854..

²⁴ BOA. ML. VRD. TMT. 2814, 2815, 2830, 2837, 2838, 2840, 2841, 2842, 2844, 2845, 2846, 2847, 2849, 2850, 2867, 2868, 2870, 2873, 2879, 2880, 2882, 2883, 2886, 2887, 2888, 2890, 4572, 4573, 4575, 4577.

²⁵ BOA. ML. VRD. TMT. 2831, 2836, 2843, 2848, 2851, 2855, 2856, 2863, 2869, 2874. 4580, 4581.

Dağcılar	Aşağıdere	Böcekler	Söğüdü
Uzaklar	Yukarıdere	Burgular	Tebe
Burma	Kasımlar	Tekeler	İçeller
Kuyumcu	Rüstemler	Gedikoğlu	Yahşiler
Yahyalar	Beylikkişla		Budaklı
Hocaoğlu	Anahtarcılar		Kayazlar maa Güneşler
Yağcılar	Solaklar		Süleymanbey
Pabucular	Göktepe		Derebozanlar
Mehmetefendi	Hacılar		Çaybaşı
	Karaaptiller		Çaykişla
	Çimkeler		Taşkıkı
	Nevruzlar		Poyrazlar
	Demirciler		
	Bilecik		
	Çökükler		
	Karakamış		
	İkizce		
	Tavuklar		
	Abalı		
	Çalılar		
	İlyaslar		
	Kurtbeyler		
	Hacıramazanlar		
	Doğancılar		
	Karaman		
	Taşlık		
	Kamışlı		
	Dağdibi		
	Damlık		
	Hasanbay		
Toplam 9	30	4	12

Kaynak: BOA. ML. VRD. TMT. 2831, 2836, 2843, 2848, 2851, 2855, 2856, 2863, 2869, 2874. 4580, 4581.

Sapanca ile birlikte anılan ve buraya bağlı olan Adapazarı, görüldüğü gibi mahalle ve köy sayısı bakımından Sapanca'dan daha kalabalıktır. Bu durum zaman içerisinde Sapanca'nın Adapazarı'na bağlanmasına vesile olmuştur. Bu dönemde Adapazarı'nın sahibi olduğu 9 mahalle ve 30 köy bölgenin sınırları açısından önemli bir izlenim vermektedir.

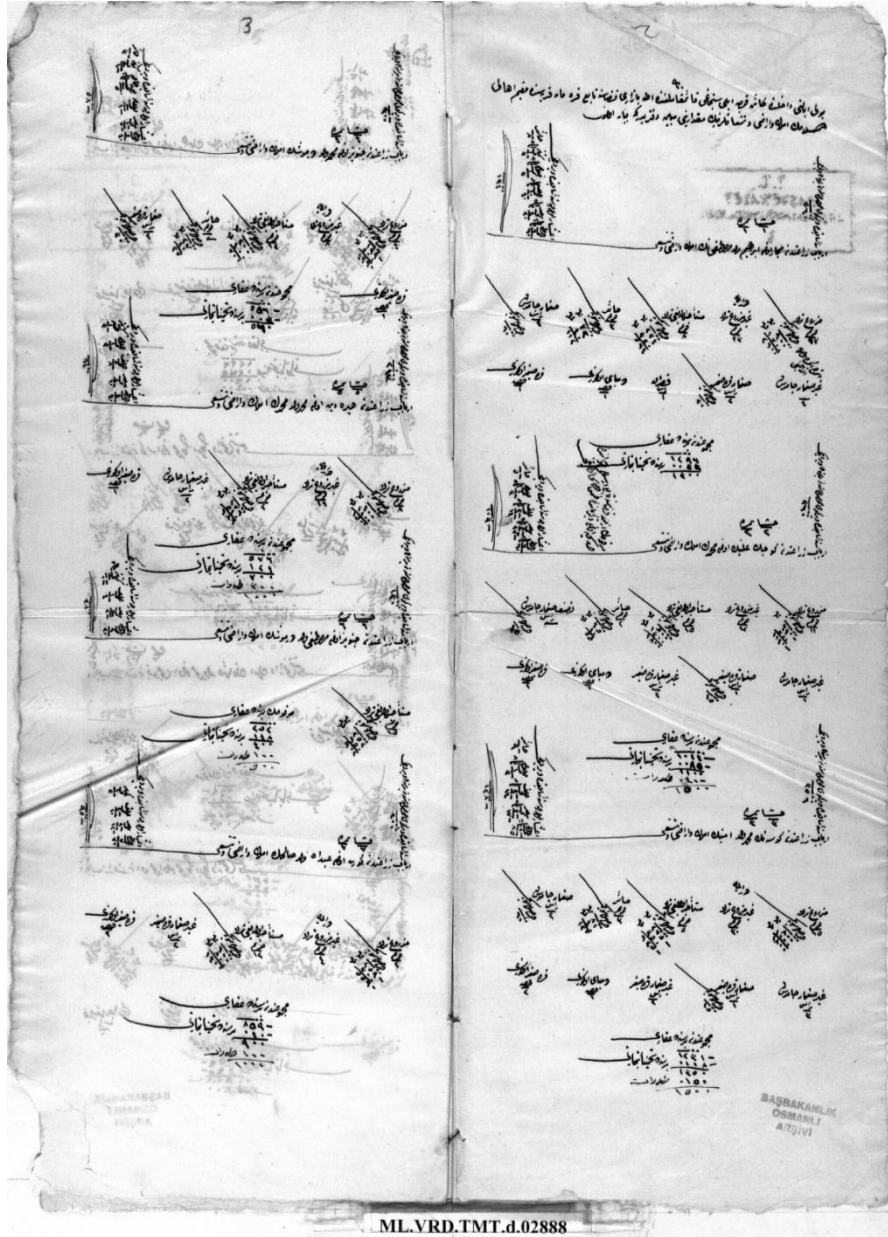
Handwritten Ottoman tax registers (BOA. ML.VRD.TMT. 2889) from the Papuççular Mahallesi in Adapazarı, Kocaeli Sancağı. The registers are organized into columns and rows, with entries detailing land parcels and their owners. Each entry includes the name of the owner, the area of the land, and the amount of tax or duty paid. The text is written in Ottoman Turkish script.

Key entries include:

- Top right: "برای این اقداره کاشی قوی یکی شاهی تا غنایانند از اقداری قضای مجوز با برادر کاشی..."
- Right column headers: "برای این اقداره کاشی قوی یکی شاهی تا غنایانند از اقداری قضای مجوز با برادر کاشی...", "برای این اقداره کاشی قوی یکی شاهی تا غنایانند از اقداری قضای مجوز با برادر کاشی...", "برای این اقداره کاشی قوی یکی شاهی تا غنایانند از اقداری قضای مجوز با برادر کاشی..."
- Left column headers: "برای این اقداره کاشی قوی یکی شاهی تا غنایانند از اقداری قضای مجوز با برادر کاشی...", "برای این اقداره کاشی قوی یکی شاهی تا غنایانند از اقداری قضای مجوز با برادر کاشی...", "برای این اقداره کاشی قوی یکی شاهی تا غنایانند از اقداری قضای مجوز با برادر کاشی..."

A circular stamp is visible at the bottom center of the page, containing the text "KOCHELİ SANCAĞI" and "ADAPAZARI KAZASI".

Kocaeli Sancağı'na bağlı Adapazarı Kazasındaki Papuççular Mahallesinde bulunan Müslümanların emlak ve temettülerine ait defter (BOA. ML.VRD.TMT. 2889).

Bolu Eyaleti dahilinde Kocaeli sancağı kaymakamlığında Adapazarı kazasına bağlı Karaman Köyüne ait Temettuat defteri (BOA. ML. TMT 2888)